

Sata vuotta Suomalais-ugrilaista Seuraa

MIKKO KORHONEN — SEPPO SUHONEN —
PERTTI VIRTARANTA *Sata vuotta Suomen
sukua tutkimassa: 100-vuotias Suomalais-
ugrilainen Seura*. Weilin + Göös, Espoo
1983. 254 s.

K. F. KARJALAINEN *Ostjakit. Matkakirjeitä
Siperiasta 1898—1902*. Suomalaisen Kir-
jallisuuden Seuran toimituksia 394, Vaasa
1983. 154 s.

*Symposium saeculare Societatis Fenno-
Ugricae*. Suomalais-ugrilaisen Seuran
Toimituksia 185, Helsinki 1983. 281 s.

Yksi maamme vanhimmista tieteellisistä yhteisöistä, Suomalais-ugrilainen Seura, saavutti viime vuoden joulukuussa satavuotiaan kunniakkaan iän. Merkkipäivää juhlittiin mm. järjestämällä kansainvälinen symposiumi »Uralilaisten kielten kosketukset muihin kielikuntiin», jonka esitelmät julkaistiin jo etukäteen seuran toimitusten 185. nidoksena. Edelleen juhlan kunniaksi ilmestyi teos »Sata vuotta suomen sukua tutkimassa», joka sisältää välähdyksiä seuran historiasta. Myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seura halusi juhlistaa sisarjärjestönsä syntymäpäivää julkaisemalla K. F. Karjalaisen matkakuvaus- ja kirjeitä kokoelmassa *Ostjakit*.

Laajalle lukijakunnalle tarkoitetun, Suomalais-ugrilaisen Seuran toiminnasta ja vaiheista valikoivasti kertovan teoksen ovat kirjoittaneet professorit Mikko Korhonen, Seppo Suhonen ja Pertti Virtaranta. Kirja ei pyri olemaan mikään aukoton historiikki; kuva seuran synnystä ja jo sata vuotta kestäneestä toiminnasta piirtyy lähinnä ensimmäisessä jaksossa, kaksi seuraavaa keskittyvätkin sitten stipendiaatteihin ja heidän keruumatkoihinsa. Kuten teoksen otsikkokin antaa ymmärtää, on rajoitettu uralilaisten kielten tutkimukseen. Syrjään on jätetty kaukaisemmille alueille suunnatut tutkimukset.

Suomalais-ugrilainen Seura perustettiin marraskuussa 1883. Päämääränä oli »suomalais-ugrilaisen heimon alkuperän,

historian, kulttuurin valaiseminen» sekä »suomalais-ugrilaisten kansojen kielten, runouden, tiedon, uskonnon, aineellisen kulttuurin synnyn ja kehityksen selvittäminen», kuten Setälä totesi seuran tehtävistä vielä kolmisenkymmentä vuotta myöhemmin. Tämän toteuttamiseksi oli tutkittava sukukansoja, kerättävä aineistoa sukukielistä. Esikuvana oli jo myyttiseksi muuttunut Matias Aleksanteri Castrénin hahmo, jonka työtä tietemme oli velvollinen jatkamaan. Puhtaasti tieteellisten päämäärien ohella sukukansojen tutkiminen palveli kansallisen identiteetin vahvistamispyrkimyksiä, suomalaisuuden aatetta. Suomalais-ugrilainen Seura oli alusta lähtien myös kansainvälinen; sillä oli ulkomailla laaja kannattajajoukko.

Seuran moninaisia vaiheita selostava luku on epäilemättä ollut vaikea kirjoittaa, sillä sata toiminnan vuotta aiheuttavat runsauden pulan: on mahdollista esittää ainoastaan hajahuomioita seuran kulkemalta taipaleelta, joten lopputulos on väkisininkin tilkkumainen. Luvussa on selvitelty erikseen seuran perustamisvaiheita, stipendiaatteja, kokouksien esitelmien historiaa, julkaisutoimintaa ja kansainvälisiä kongresseja.

Kiintoisampi osa teoksesta on Suomalais-ugrilaisen Seuran stipendiaatteja käsittelevä. Seura lähetti 1880-luvun lopulta alkaen kolmenkymmenen vuoden aikana kolmisenkymmentä stipendiaattia kielisukulaistemme ja kaukaisempienkin kansojen pariin — mahtava saavutus vuosisadan vaihteen suomalaiselta tieteeltä. Esikuvana ja innoittajana lähes jokaisella kerääjällä oli Castrén. Mikko Korhonen ja Pertti Virtaranta ovat tehneet ankaran, epäilemättä subjektiivisen mutta onnistuneen valinnan stipendiaatteja esitellessään: kolmestakymmenestä on seuloutunut kuusi etä- ja neljä lähisukukielten tutkijaa, joilla kaikilla on takanaan mittava, monivuotinen kenttäkeruu.

Lähdeaineistona on käytetty stipendiaattien kirjeitä, matkakertomuksia ja -päiväkirjoja. Kuvaukset ovat hyvin erilaisia sen mukaan, mitä kerääjät itse ovat matkoistaan kirjoittaneet. Piristävät kat-

kelmat stipendiaattien omista teksteistä osoittavat heidät oiviksi kynäniekoiksi, joille ei ole huumorinviljelykään vierasta. Nämä nykyaikana lähinnä tutkimuksen uranuurtajina tunnetut hahmot saavat näin lihaa luidensa päälle ja osoittautuvat kiintoisiksi, usein sangen avarakatseisiksi persoonallisuuksiksi, jotka terveytensä ja jopa henkensä altistaen tekivät tärkeää työtä kansallisen tietemme hyväksi. — Tekstiä elävöittää erittäin hyvä kuva-aineisto.

Tutkimusmatkailijain muotokuvien lomaan on tavallista lukijaa varten mukavasti ujutettu myös tiedot suomalais-ugrilaisien kansojen nykytilanteesta sekä fennougristiikkamme saavutuksista ja tieteenalan tarjoamista näkymistä. Samoin on nostettu esiin suomalaisen fennougristiikan peruspulma, se että jo lähes vuosisata sitten kerätystä korvaamattoman arvokkaasta aineistosta on osa yhä julkaisematta, että nykyinen hyvinvointi-Suomi »ei kykene saattamaan loppuun yhtä kansallisen tietemme keskeisimmistä hankkeista, joka samalla kuuluu velvoittaviin tehtäviimme kansainvälisessä tieteellisessä työnjaossa».

Yksi Suomalais-ugrilaisen Seuran pitkäaikaisista stipendiaateista oli vuosina 1898—1902 Länsi-Siperian ostjakkimaita samonnut kielentutkija K. F. Karjalainen, jonka matkakuvaukset Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on nyt julkaissut. Kirjan ensimmäinen osa on ilmestynyt jaksoittain »Ostjakkeja oppimassa» -nimisenä Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirjoissa 1900—02. Toinen osa sisältää osan niistä sadasta kirjeestä, jotka Karjalainen kirjoitti morsiamelleen Elsa Clevelle ja jotka on julkaistu kaksikymmenluvulla kirjana (»Siperian matkoilta, 100 kirjettä morsiamelle»). Esipuheen koelmaan on kirjoittanut Mikko Korhonen.

Karjalaisen teksti on hauskaa luettavaa; siinä limittyvät tärkeät asiakokonaisuudet — Karjalainen tarkastelee mm. mytologiaa, koulu-, kalastus- ja hallinto-oloja, naisen alisteista asemaa — laveaan

kansankuvaukseen ja matkan osittain jännittävienkin vaiheiden raportointiin. Karjalainen esittelee myös selkeänköisesti syitä siihen kriisiin, johon ostjakit olivat joutuneet törmättyään vahvemman venäläiseen kulttuuriin, joka mursi heidän oman kulttuurinsa mutta jota he eivät pystyneet omaksumaan. Matkakerptomuksia täydentävät Karjalaisen ottamat valokuvat. Suurempi painatuskoko olisi ollut niille eduksi. Tätä erinomaista kuva-aineistoa olisi voitu hyödyntää enemmänkin tekstiä elävöittämään.

Karjalaisen kirjoitukset on hyvä saada nykylukijan ulottuville. Toivottavasti muidenkin kansallisen tietemme uranuurtajien matkakirjoista otetaan uusintapainoksia; niillä on muikin kuin pelkkä kurioositeetti-arvo. Sen todistavat molemmat seuran juhlan kunniaksi julkaistut teokset.

Uralilaisten kielten suhdetta muihin kielikuntiin on Suomalais-ugrilaisen Seuran järjestämässä symposiumissa tarkasteltu monella tasolla, yksittäisten lainasanojen selvittämisestä kokonaisten kielikuntien alkusukulaisuuden pohdintaan. Teoreettisimman mutta samalla realistisen tarkastelutavan on valinnut ROBERT AUSTERLITZ. Poleemisessa kirjoituksessaan »Genetic affiliation among proto-languages» hän vaatii samanlaista metodista ankaruutta eri kieliperheiden sukulaisuuden tutkimukseen kuin on vallalla sukukieliä käsiteltäessä. Äännevastaavuuksien pitää päteä kaikkiin samankaltaisiin ja -ympäristöisiin tapauksiin eikä vain poikkeuksenomaisesti, ts. vertailun tulee olla »produktiivista ja prediktiivistä» eikä perustua yksittäisten sanayhtäläisyyksien esittämiseen. Typologisten samankaltaisuuksien luetteleminen ei myöskään todista alkusukulaisuutta. Austerlitzin mukaan yritys osoittaa kokonaisten kieliperheiden alkusukulaisuus johtaa viime kädessä umpikujaan. Sen vuoksi tieteenalamme pitäisi pyrkiä kehittämään vertailun, rekonstruoinnin ja toisaalta lainasuhteiden tutkimusmenetelmiä kielikuntamme rajoissa.

Uralilaisen kieliperheen suhdetta altai-

laiseen, vanhaa uralilais-altailaista hypoteesia, tarkastelee teoksessa kaksi altaista. A. RÓNA-TAS suhtautuu tyylikkäässä kirjoituksessaan »De hypothesi Uralo-Altaiica» skeptisesti mahdollisuuksiin todistaa uralilais-altailaista kielisukulaisuutta, sillä kielitieteen keinoin tuskin koskaan päästään tunkeutumaan neoliittista kautta edeltäneeseen aikaan, jolloin kieliperheiden katsotaan vakiintuneen. Tärkeintä olisi siis aluksi tutkia varhaisen, Pohjois-Euraasian taigalla uralilaisen ja altailaisten kansojen välille syntyneiden kontaktien aiheuttamia vastavuukuksia näissä kielissä. — NICHOLAS POPPE vaatii artikkelissaan »The Ural-Altaiic affinity» uralilais-altailaisten kielten vertaillevan fonologian tutkimusta ja näyttää itse esimerkkiä vertailemalla näiden kielten yhteisiksi oletettujen sanojen äännekehitystä. Austerlitzin mainitsema ongelma näkyy Poppenkin kirjoituksessa: aika heppoiselta tuntuu etymologinen todistelu, jossa esim. uralilaiselta puolelta vastine löytyy vain suomesta, olkoonkin että suomea pidetään konservatiivisena kieleinä.

Lähes historian alkuhämäriin ulottuvat myös monet lainasanoja käsittelevistä kirjoituksista. ISTVÁN FUTAKY tarkastelee artikkelissaan »Die Frage der uralisch-tungusischen Sprachbeziehungen» tämän kysymyksen tutkimuksen historiaa ja periaatteita ja esittää lopuksi uusia sanavertailuja uralilaisten ja tunguusikielten välillä. Futaky olettaa näiden kieliryhmien vaikuttaneen toisiinsa hyvin pitkään, niin että erottuu erillisiä lainakerrostumia kantaauralista sitä seuraavien kantakielten kautta aina nykyostjakkiiin ja -samojediin asti.

Selkeässä ja ytimekkäässä artikkelissaan JUHA JANHUNEN käsittelee indoeurooppalais-samojedilaisia kontakteja (»On early Indo-European-Samoyed contacts»). Yksiselitteisesti ei ole vielä pystytty ratkaisemaan esihistoriallisena aikana Keski-Aasian aroilla asuneiden kansojen alkuperää. Näihin kuuluu varmasti uralilaisia heimoja, jotka olivat toisen esikristillisen vuosituhannen alkaessa jo jakau-

tuneet samojedilaiseen, ugrilaiseen ja suomalais-permiläiseen haaraan. Janhunen tarkastelee kysymystä Etelä-Siperian asuttajista kuuden kantasamojedin mahdollisen lainasanan valossa. Näistä kulttuurisanoista kaksi varhempaa on ilmeisesti peräisin tokaarista ja muut iranista, mikä tukee käsitystä, jonka mukaan myös varhaiset indoeurooppalaiset kuuluivat Keski-Aasian muinaisiin asukkaisiin.

Indoeurooppalaisia kosketuksia uralilaiseen kielikuntaan käsittelee myös KÁROLY RÉDEI artikkelissaan »Die ältesten indogermanischen Lehnwörter der uralischen Sprachen». Hän torjuu ajatuksen näiden kielikuntien mahdollisesta alkusukulaisuudesta, sillä sitä ei pystytä todistamaan. Rédein käsitys indoeurooppalaisista lainoista on perinnäinen: Osa vanhimmista ieur. lainoista tuli jo kantaauraliin ja suomalais-ugrilaiseen kantakieleen eteläisellä, indoeurooppalaisten kansojen asuttamalla arovyöhykkeellä, ja niistä ovat vanhimmat peräisin esiarjalaisesta ja varhaiskanta-arjalaisesta kielimuodosta ja nuoremmat kanta-arjasta. Tämän lisäksi suomalais-permiläiseen ja suomalais-volgalaiseen kantakieleen on lainattu sanoja varhaiskanta- ja kanta-arjasta.

Monien fennistien mieliä tutkimustuloksillaan kuohuttanut germanistimme JORMA KOIVULEHTO ajoittaa suomalaisten tulon nykyisille sijoilleen itämerensuomen vanhojen indoeurooppalaisten lainasana-kerrostumien avulla (»Seit wann leben die Urfinnen im Ostseeraum? Zur relativen und absoluten Chronologie der alten idg. Lehnwortschichten im Ostseefinnischen»). Koivulehdon mukaan itämerensuomen ja lapin vanhat indoeurooppalaiset lainat ovat peräisin lähinnä ieur. kantakielen eri murteista, osa ehkä esiarjasta (*jyvä, osa, kehä*), osa murteesta, joka myöhemmin kehittyi kantagermaaniiksi (*susi, tosi, poh-taa*), muutamat esibaltista. Ne kaikki rajoittuvat levikiltään läntisiin suom.-ugr. kieliin, ja onkin oletettava niiden lainautuneen Baltian alueella tai Etelä-Suomesa jo ennen pronssikautta. Täältä lainat ovat edelleen kulkeneet itään päin, volgalaisiin ja permiläisiin kieliin. Indoiranilai-

set lainat kuten *sata*, *vasa*, jotka ovat saataneet levitä moniinkin suomalais-ugrilaisiin kieliin, ovat siten iältään nuorempia. Koivulehdon käsitys ieur. sanojen lainautumispaikasta ja -ajankohdasta poikkeaa siis jossain määrin Rédein esittämästä.

Ieur. lainasanojen kieleentuloajan ja -paikan uudelleenarvioiminen vaatii viime kädessä hahmottamaan uudella tavoin myös suomalais-ugrilaisen kielikunnan jakautumisen ja sen kronologian. Tähän suuntaan viittaa TIIT-REIN VIITSOkin tarkastellessaan niin ikään itämerensuomalaisten saapumista nykyisille asuinpaikoilleen («Läänemeresoomlased: maahõive ja varasemaid kontaktid»): hän kyseenalaistaa suomalais-volgalaisen kantakielen olemassaolon. Etelävirossa, liivissä, lapissa ja mordvassa on Viitson mukaan äänteellisiä ja muoto-opillisia yhtäläisyyksiä, jotka puuttuvat muista itämerensuomalaisista kielistä. Sen lisäksi liivissä on vähemmän balttilaisia lainoja kuin muissa ims. kielissä. Ilmeisesti itämerensuomalaisten, lappalaisten ja volgalaisen kansojen vuorovaikutus on jatkunut pitkään; uusia kansanryhmiä on siirtynyt idästä aalloittain. Viitso nojautuu paljolti arkeologian todistuksiin. Hänen mukaansa ensimmäiset suomalais-ugrilaiset saapuivat Itämeren rannikolle kam-pakeraamisella kaudella (4. vuosituhannella eKr.), mutta heitä tuli edelleen toisellakin vuosituhannella ennen ajanlaskumme alkua (tekstiilikeramiikan edustajat) Volgan yläjuoksun suunnalta; he toivat kieleen mm. indoiranilaisia lainoja, joiden saantipaikaksi ei näin tarvitse olettaa Itämeren aluetta.

Lisävaloa suomalaisten historiaan pyrkii luomaan myös TRYGGVE SKÖLD kirjoituksessaan »Ein Beitrag zur Provenienz der älteren germanischen Lehnwörter im Finnischen». Hän asettaa uudelleen pohdittavaksi kysymyksen suomen kielen mahdollisista länsigermaanisista lainoista. Tämän mahdollisuuden ovat aikaisemmat tutkimukset torjuneet historiallisiin oloihin vedoten. Sköld selvittelee esimerkkeinä kolmea germaanista lainaa (*kuningas*, *kunnia*, *saippua*), joiden hän to-

teaa olevan helpoimmin johdettavissa juuri länsigermaanista.

Yksityisen kielen tai kieliryhmän lainasanoja käsitellään useassa kirjoituksessa. PAUL ALVRE selvittelee artikkelissaan uralilaisten kielten venäjistä lainattuja konjunktioita («Vene laenudest uurali keelte konjunksioonides»), sikäli kuin ne selvityä kaipaavat. Kysehän on suhteellisen nuorista lainoista, joiden merkitys ja usein äänneasukin on aivan samanlainen kuin lainanantajakielessä. Absoluuttiseksi (?) tarkoitettujen lukumäärien ilmoittaminen esiintymistä tuntuu jokseenkin oudolta, kun käytetty aineisto on näinkin fragmentaarinen. — K. MAITINSKAJA tarkastelee suomalais-ugrilaisien kielten lainapartikkeleita («Zaimstvovannyje služebnyje slova v finno-ugorskih jazykah»), joista suurin osa on peräisin venäjistä, huomattava määrä turkkilaiskielistä; jonkin verran on myös lainoja sukukielestä toiseen. Erityisesti venäläiset konjunktio- ja liitepartikkelit ovat soluttautuneet Neuvostoliitossa puhuttaviin suomalais-ugrilaisiin kieliin.

BÉLA KÁLMÁNIN esitys »Jövevényiszavak a vogul népköltészetben» jää muutamilla tilastoilla höystetyksi lainasanatutkimusten tarkasteluksi. — PÉTER HAJDÚ esittää etymologian jurakin toisen ja kolmannen persoonan pronomineille («Jurák *puda* 'õ', *pudar* 'te' és társai»): ne ovat peräisin ketin kielen demonstratiivipronomineista.

Jonkin toiseen kielikuntaan kuuluvan kielen vaikutusta toisen kielen rakentamiseen koskettelee neljä kirjoitusta. Näistä kaksi käsittelee turkkilaisten ja suom.-ugr. kielten yhteyksiä Volgan alueella ja toiset kaksi skandinaavisten kielten suhdetta lappiin. Etenkin Volgan suuren mutkan ja siihen laskevien sivujokien tienoot ovat vuosisatojen ajan olleet monien kansojen kohtauspaikkana. Toisiinsa limittyneet ja sekoittuneet kielet ovat aiheuttaneet päänvaivaa alan tutkijoille: onko yhtäläisyyksissä kyse alueellisesta ilmiöstä, lainautumisesta, alkusukulaisuudesta, sulautumisesta? Esim. käsitykset lainautumisen suunnasta ovat usein käyneet ristiin turkologien ja fennougristien kesken. M.

ADAMOVIĆIN tulkintamalli on substraatti-teoria («Das Tschuwassische im Lichte der Substrattheorie»). Hän katsoo tšuvassin kielen kehitykseen suuresti vaikuttaneen ensin votjakkilaisen ja myöhemmin tšuvassien siirryttyä etelämmäs tšeremisiläisen substraatin. Etenkin tšeremissin äänne muutokset ovat Adamovićin mukaan saaneet aikaan saman ilmiön tšuvassissa, mm. $*\ddot{a} > a$, $*a > o$. Tämän jo aiemmin esitetyn, areaalisen selityksen vastustajat katsovat kyseessä olevan puhtaasti tšuvassilaisella pohjalla tapahtunut muutos, jonka alkuvaiheet ovat näkyvissä jo votjakkiiin lainatuissa sanoissa eli ennen tšuvassin ja tšeremissin joutumista koskeuksiin. Edelleen Adamović arvelee tšeremissin vaikuttaneen myös tšuvassin reductoituneiden vokaalien syntyyn ja eräisiin konsonanttien muutoksiin. Osa hänen esittämistään morfologisista ja leksikologisista lainoista on kiistanalaisia.

Tutkittaessa turkkilaiskielten vaikutusta unkariin on yleensä rajoitettu pelkkiin lainasanoihin. GÁBOR BEREZKI ulottaa tarkastelunsa («A török nyelvek hatása a magyarra») myös muihin kielentasoihin äännehistoriasta semantiikkaan ja syntaksiin. Hän keskittyy etenkin käännettälainoihin, joista osa tosin on niin selvästi kuvailevia tai selittäviä, että niiden voisi ajatella syntyneen ilman toisen kielen malliakin, ja vanhassa unkarissa vallinneeseen menneen ajan tempusten järjestelmään, johon hän katsoo nimenomaan muinaisten bolgaarilais-turkkilaisten kielten vaikuttaneen.

KNUT BERGLAND käsittelee perinpohjaisessa artikkelissaan »Southern Lapp and Scandinavian quantity patterns» eteläläpin astevaihteluttomien murteiden pitkiä painollisia ensi tavuja, joissa lyhyttä vokaalia seuraa aina pitkä geminaatta tai konsonanttiyhtymä, ja toteaa niiden syntyneen kahdella tavoin: joko suppeat vokaalit *i* ja *u* ovat pidentyneet (> *ij*, *uw*) tai konsonantti on pidentynyt ei-suppean vokaalin jälkeen. Ilmiö muistuttaa skandinaavin lyhyiden painollisten tavujen pidentymistä mutta poikkeaa tästä kuitenkin laadultaan ja tapahtuma-ajaltaan. —

A. D. KYLSTRA tarkastelee äänneellisiä vastaavuuksia skandinaavissa ja lapissa («Skandinavisch-Lappische Parallelen»). Molemmissa kielissä — etenkin niiden läntisissä murteissa — esiintyvät voimakaina historiallisesti vanhat piirteet, metafoonia, preaspiraatio ja preokklusiiivi, sekä nuorempi ilmiö, nasaalin + klusiilin yhtymän assimiloituminen geminaattaklusiiliksi. Tulevan tutkimuksen tehtäväksi jää selvittää, onko kyseessä todellinen rinnakkaiskehitys ja pitäisikö ilmiö siis nähdä areaalisena; substraatinkaan mahdollisuus ei liene poissa laskuista.

Suomalais-ugrilaisen Seuran satavuotis-symposiumissa ovat olleet esillä sekä tärkeät »perinnäiset» lainasanatutkimukset että uutta luovat näkökulmat kielten ja kielikuntien vuorovaikutukseen. Arkeologian ja muiden historiatieteiden avulla voidaan päästä aimo askel lähemmäs oikeaa tietoa kansojen menneisyydestä: näiden aputieteiden hyväksikäyttö taivuttaa myös kielitieteelliset hypoteesit realistisempaan suuntaan. Tulevalle tutkimukselle suuntaa antavia ovat mm. ne artikkelit, joissa sivutaan muuttuvaa käsitystä suomalais-ugrilaista kautta seuranneiden kantakielten olemassaolosta ja ajoituksesta. Lainasanatutkimuksella on nyt esittää todisteita väljemmän, historiallisesti uskottavamman kielten muotoutumista ja erkaantumista kuvaavan mallin tueksi. Teoksen artikkeleiden kirjo on osoitus siitä, että kielten kontakteja käsittelevä tutkimus ei polje paikallaan ja että yhä voidaan päästä uusiinkin tuloksiin.

SIRKKA SAARINEN